

Bodo Kirchhoff

Wedervaring

Roman

Vertaald uit het Duits door
Josephine Rijnaarts

Lebowski Publishers, Amsterdam 2017

De vertaalster ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Oorspronkelijke titel: *Widerfabrnis*

Oorspronkelijk uitgegeven door: Frankfurter Verlagsanstalt GmbH, 2016

© Bodo Kirchoff, 2016

© Vertaling uit het Duits: Josephine Rijnaarts, 2017

© Nederlandse uitgave: Lebowski Publishers, Amsterdam 2017

Omslagontwerp origineel: © Laura J. Gerlach

Omslagontwerp Nederlandse uitgave: Peter de Lange

Omslagbeeld: © iStockPhoto.com | Miguel Claro

Auteursfoto: © Laura J. Gerlach

Typografie: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 90 488 3857 8

ISBN 978 90 488 3858 5 (e-book)

NUR 302

www.lebowskipublishers.nl

www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

Lebowski Publishers is een imprint van Overamstel uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Dit verhaal, dat zijn hart nog altijd breekt, om een uitdrukking te gebruiken die hij nooit zou gebruiken, alleen hier bij wijze van uitzondering, waarmee zou hij het hebben laten beginnen? Misschien met de voetstappen voor zijn deur en zijn twijfel of het wel voetstappen waren, en niet iets wat gewoon weer voortkwam uit zijn ongedurigheid sinds hij gestopt was met het bewerken van de warboel van anderen, die hij net zolang had verbeterd tot er een boek ontstond. Dus: waren dat voetstappen, 's avonds na negenen, als hier in het dal de lichten al uitgingen, of hoorde hij iets wat er niet was? En dan zou de sigaret komen die hij opstak, want de klik waarmee zijn eeuwige metalen aansteker opensprong, maakte een eind aan alle spookgeluiden, ook die in zijn binnenste. En met de sigaret tussen zijn lippen haalde Reither – juist op die plek zou hij de naam hebben geïntroduceerd – uit een doos in de gang een fles Apulische rode wijn, de op een na laatste. Wijn rond dit tijdstip, een onschuldige hebbelijkheid waardoor je de wereld met al zijn ellende vergat; zelfs wat er voor je eigen voordeur gebeurde, hoefde je niet te weten.

Ja, het waren voetstappen. Alsof er iemand peinzend heen en weer liep. Reither haalde zijn kurkentrekker nog en knielde er in de woonkamer mee op de grond, in de eerste plaats omdat daar zijn asbak stond en in de tweede plaats omdat er een boek lag dat hij aan het begin van de avond had ontdekt. Maar eigenlijk gaf hij alleen toe aan de gewoonte om iets wat secuur moest gebeuren op de grond te doen, zoals afgelopen jaar nog in zijn kleine uitgeverij, toen hij

omslagontwerpen voor nieuwe boeken op de vloer uitspreidde. Ook op een van de weinige foto's van hem die hij acceptabel vond, zat hij met een sigaret tussen zijn lippen op zijn knieën, gadegeslagen door een vrouw van wie je alleen de benen zag. Op die foto is alles aan hem doelgericht, zijn naar de vloer uitgestrekte arm, de in eenzelfde hoek naar beneden wijzende sigaret, de blik waarmee hij kijkt naar wat hij aan het doen is: met zijn duimen iets aanbrengen op een haveloos blikken plaatje, het motief voor een omslag waar hij de laatste hand aan legt, zoals hij meer dan dertig jaar bij elk boek van hem heeft gedaan, tot hij vond dat het mooi was geweest. Afgelopen herfst heeft hij uitgeverij Reither met inbegrip van de bijbehorende miniboekwinkel opgeheven en de benedenverdieping van een oud huis in Frankfurt verkocht; van de opbrengst kon hij zijn schulden bij drukkerijen betalen, de grote stad de rug toekeren en zijn intrek nemen in deze woning met uitzicht op weilanden en bergen, ook al lag er op die weilanden eind april nog sneeuw. Daar stond tegenover dat hij hier, in het bovendal van de Weissach, verlost was van de vermoeide glimlach waarmee alles werd ontvangen wat iemand als hij twee keer per jaar gedrukt en gebonden aanbood.

Reither draaide de kurkentrekker in de kurk. Toen die foto werd gemaakt – die ingelijst in de keuken lag, hij kon er niet toe komen hem op te hangen – dronk hij nog in gezelschap; de in het beeld oprijzende benen waren van een vrouw die hem kort daarna zou verlaten, een met een zelfontspanner gemaakte foto, succesvol mislukt, zou je kunnen zeggen. Hij trok aan de kurk tot hij sterretjes zag, vergeefse moeite; hij was er met zijn hoofd niet bij, hij dacht aan de voetstappen voor zijn deur. Er stond iemand in de gang, eigenlijk geen ruimte om te verblijven, met een muurkleur waaraan je niet kon zien of hij zo bedoeld was of het slappe aftreksel vormde van een stompzinnig kleurenplan. Niemand liep daar zonder reden heen en weer. Reither drukte zijn sigaret uit en zette het ontdekte boek tegen de buikige asbak – wie wilde er iets van hem? En wilde hij dat er iemand iets van hem wilde? Misschien, maar misschien

ook alleen omdat de lente op zich liet wachten. De winter was niet zijn jaargetijde, voor de vierenzestigste keer al, die paar winters als baby niet meegeteld. De wijn als wapen tegen de winter was over van een reis in zijn oude Toyota naar Apulië, met open ramen als airco in de augustushitte. En het boek dat tegen de asbak stond, was maar een boekje, amper vijftig bladzijden, duidelijk uitgegeven in eigen beheer, maar wel aantrekkelijk vormgegeven, daarom was het hem opgevallen, en ook omdat het geen titel had of omdat een vrouwennaam op het omslag de titel vormde – een naam die je nooit hoorde, die klonk alsof hij was verzonnen.

Hij trok nog een keer en nu kwam de kurk met een bijna menselijk geluid los, hij schonk een glas in. Eigenlijk wilde Reither nu gaan zitten, maar hij trok zijn schoenen uit, liep met het glas en het boek in zijn handen weer naar de gang en ging bij de deur staan. Aan de andere kant ademde iemand en schraapte zelfs zachtjes zijn keel, alsof hij op het punt stond iets te zeggen of het in zichzelf al zei, ik wil niet storen, alleen even een paar woorden wisselen. Reither haalde adem voor de eerste slok van de avond, als al het denken uitmondte in proeven en de wereld een paar tellen op een tong past, hij nam de slok, maar het effect bleef uit – de wereld, dat was dat zachte gekuch aan de andere kant van de voordeur. En daartegen hielp alleen de wereld van een boek, zelfs als het geen titel had – een vondst waarop hij niet had gerekend toen hij deze zondag de zogenaamde openhaardkamer met een wand vol achtergelaten boeken bezocht, rond de tijd dat de restaurants in de buurt het avondeten opdienden, zodat er verder niemand zou zijn. En tussen begeerlijk opgemaakte liefdesromannetjes, waarvan elk omslag ontkende hoezeer de begeerte het zijn verteerde, was hij op dit boek gestuit en er meteen mee naar zijn appartement gegaan om niemand tegen te komen, al helemaal niemand van de leesclub van Wallberg-Apartments, zoals het hele complex heette; de waarschijnlijk drijvende kracht achter de club had hem van verre al eens voorzichtig toegeknikt.

Reither liep naar de keuken en haalde wat kaas en gekookte ham met boter en brood; niet dat hij het leuk vond om alleen te eten, maar hij werd tijdens het eten ook niet graag geobserveerd. Eigenlijk had hij van het begin af met niemand contact gezocht, alleen met twee jonge vrouwen van de receptie maakte hij af en toe een praatje – receptie, een term van de vereniging van eigenaren, alsof je in een hotel woonde, terwijl het er alleen om ging dat er nog iemand een oogje in het zeil hield als de conciërge naar huis was, wat niet te veel mocht kosten, zodat er bij de receptie twee dames in ploegendienst zaten die allang blij waren dat ze werk hadden. Allebei hadden ze net als hij een wereld achter zich gelaten: de een, Marina, kwam uit Bulgarije, de ander, Aster, de ster, een ware schoonheid uit de kinderbijbel, uit Eritrea. Met de blonde Bulgaarse, altijd een tikkeltje te elegant voor het werk dat ze deed, praatte hij over prominenten die ze in het dal gezien dacht te hebben, en bij de Eritrese ging het om de taal zelf. Aster wilde in de vreemde taal geen fouten maken, terwijl hij haar aanmoedigde rustig tegen de grammatica te zondigen, zolang ze maar praatte op de manier die paste bij haar zachte aard. Gewoon doen! luidde zijn advies – dat had hij ook altijd tegen zijn enige medewerkster gezegd wanneer zij namens de uitgeverij een beller die de roman van de eeuw dacht te hebben geschreven al aan de telefoon nul op het rekest moest geven; mevrouw Kressnitz, zoals hij haar bij zichzelf bleef noemen, was in zekere zin zijn naaste naaste, familie had hij niet meer.

Voor de voordeur nu een geluid dat klonk als onderdrukt genies, één keer, twee keer – geen wonder met dit weer. Ook mevrouw Kressnitz was in april altijd verkouden, elk jaar weer, maar had toch snotterend en wel haar taak vervuld en de talenten getroost als de warboel nog te groot was om er een boek van te maken. Ze bleef oprecht geloven in alle tobbers die zichzelf met schrijven wilden red- den, ook als hij hen zonder nog hoop te koesteren meenam naar de Italiaan om de hoek: ooit moest je er een punt achter zetten. Reither ruimde de eettafel af, pakte een nieuwe sigaret en liep de gang weer

in. Er waren er natuurlijk genoeg die hem hadden aangespoord om door te gaan, al degenen die hem niet te oud vonden omdat ze zelf op hun oude dag afstevenden, alleen had hij als enige onder ogen gezien dat er van lieverlee meer schrijvers kwamen dan lezers. Hij hield zijn oor tegen de deur. Of er hielden nu twee mensen hun adem in, of de spookgeluiden waren voorbij – eigenlijk jammer, hij had al een hele tijd geen ander mens meer van dichtbij horen ademen; dan restte hem alleen nog het boek dat hij had ontdekt, hij legde het op de eettafel en zette de asbak ernaast. Daarna vulde hij zijn glas bij en zette het op het boekje, iets wat hij vroeger nooit gedaan zou hebben. Meteen lagen er ook al twee druppels van het Apulische rood op het fraaie omslag, uitsluitend letters, een Arial, op fijn zandkleurig papier. Hij probeerde de druppels eraf te veggen, maar de vlekken werden alleen maar groter, zodat hij het omslag zou moeten verwijderen voor hij het boek terugbracht, alsof het nooit een omslag had gehad. Maar dat had het wel, dat was een feit; alles wat er ooit is geweest, blijft een feit, dat had hij meer dan twintig jaar geleden al ervaren door een vrouw die hem tijdens een reis vlak voor hun bestemming verliet. Ook zij bleef een feit, en dan ook nog een met een mooie en niet verzonnen naam.

Reither drukte de sigaret uit en op dat moment werd er gebeld, kort, maar gedecideerd, en hij keek langs zijn lichaam omlaag, naar zo'n trui waarvan je met de beste wil van de wereld geen afstand meer kunt doen als je er eenmaal aan gewend bent, een cadeautje van mevrouw Kressnitz voor zijn laatste kroonjaar. Ogenblikje, riep hij en hij trok de trui uit en pakte het overhemd met borstzakjes dat hij vroeger altijd op de beurs droeg, toen de kleine flyers van zijn najaarsaanbieding precies in de zakjes pasten, hij droeg er altijd een leren jasje bij dat hij net als zijn aansteker al eeuwen had, het hing aan de kapstok. Onderweg naar de voordeur raakte hij eerst de kraag van het jasje even aan, waarmee hij meer had beleefd dan ongevraagd avondbezoek, pas daarna stak hij zijn hand uit naar de deurklink – soms weet je iets al voordat het gebeurt, door een

vleugje, een trilling, net als dieren die voor een aardbeving onrustig worden, en al toen de deur nog maar halfopen was, werd zichtbaar wat daarnet nog deel uitmaakte van die niet onderzochte deeltjeswereld: voor zijn deurmat stond de drijvende kracht achter de leesclub, en ze stond er in een zomerjurk.

Wat kan ik voor u doen? Reither wist er nog een goedenavond aan toe te voegen, toen was hij al in de ban van haar eveneens zomerse schoenen en zag hij zichzelf op sokken. Het is laat, zei ze, en als ik u ergens bij stoer, misschien bij het televisie kijken, dan spijt me dat. Ik wil ook verder niet storen, alleen vragen of we een keer kunnen praten, misschien morgen, om elf uur, in de openhaardkamer?

De bezoekerster – al was ze dat strikt genomen nog niet – stond nu met beide schoenen half op de mat, toepasselijker gezegd met beide voeten, want om die voeten zaten alleen een paar mintkleurige riempjes, ze liep dus op sandalen, geen gezondheidsschoei- sel, verre van dat, ze hadden eerder iets nerveus libelleachtigs, waarvan Reither zijn blik maar met moeite kon losmaken. Ik heb helemaal geen televisie, antwoordde hij, dus kan ik er ook niet bij vandaan worden gehaald. Dat gesprek morgen, waar gaat dat over? Een vraag die iedereen waarschijnlijk gesteld zou hebben, hooguit in andere, vriendelijker bewoordingen, en pas nu hief hij zijn ogen zover op dat hij de vrouw voor de deur kon aankijken, al was het meer staren wat hij deed: ongelovig zou hij in dit geval het passende woord hebben gevonden. Want hij keek in het soort gezicht dat de vraag opriep hoe het in vroeger jaren moest zijn geweest, verbluffend knap, gewoon omdat het nog steeds iets verbluffends had, met ogen van een blauwachtig grijs, losjes opgestoken haar in de tint van pistacheschillen, een stevige neus, niettemin met tere vleugels, en bleke, volle lippen, vol doordat ze bleek waren; ze was jonger dan hij, maar niet schrikbarend. Het gaat om onze leesclub, zei ze. Maar laten we er overdag over praten, morgen, kan dat? Ze veegde een paar losgeraakte haren van haar voorhoofd en blies nog even naar de laatste, en Reither

keek weer naar die zomerse schoentjes. Sinds wanneer kun je beter overdag over lezen praten dan 's avonds? Een tegenwerping die hem zelf verbaasde, niet omdat het niet klopte, maar omdat het een lichtzinnige opmerking was, een uitnodiging bijna. De leesclubleidster schraapte zachtjes haar keel, ze leek de voor- en nadelen van overdag en 's avonds tegen elkaar af te wegen. Maar sommige gesprekken, opperde ze, kunnen twee mensen toch beter voeren als ze klaarwakker zijn.

Klaarwakker, dat klonk als een waarschuwing, alsof het bij dat gesprek om netelige kwesties ging. Hoelang stond u eigenlijk al voor de deur? Hij moest het vragen, ook al klonk het wat onheus. Hoelang? Tja, ik heb niet op de klok gekeken. Maar u stond al een poosje aan de andere kant, ik rook uw sigaret – zonder filter. Wat betekent dat we allebei hebben gearzeld. Omdat het menselijke er met het verstrijken van de jaren nauwelijks eenvoudiger op wordt, nietwaar? Ze zei het met een lachje, alsof ze al binnen stond, terwijl ze in werkelijkheid iets achteruit was gelopen, haar voeten nu losjes gekruist, wat paste bij de open schoenen, eerder turquoise, met blauwe spikkeltjes aan de zijkant; haar linnen jurk had de kleur van haar ogen en liet haar schouders vrij, alsof hij de kou trotseerde, de ijskoude nacht die aanbrak in het dal van de Weissach. De vraag hoe hij dacht over het menselijke en de tijd die verstreek, was niet vergeten; hij keek opnieuw naar haar haar, met daarin ook het tingrijs dat heel wat would-be-schrijfsters tegenwoordig in hun kapsel lieten verven om interessant te lijken, maar dat zij van nature had. De menselijke dingen, zei hij, zijn dat vanaf een bepaalde leeftijd niet altijd dezelfde? Omdat je weet waar en hoe je ze krijgt, net als de sigaretten waaraan je gewend bent. Zonder filter, u hebt gelijk. En uw club, zijn dat bewoners van hier die over hun leeservaringen praten?

Het zijn bewoonsters, antwoordde de vrouw in de zomerjurk en ze wreef nu over haar blote armen, een gebaar dat aandrong op een besluit: snel afscheid van haar nemen of haar eventueel zijn oude

leren jasje aanbieden. En er wordt niet alleen gelezen, vervolgde ze enigszins besmuikt. Het lezen brengt ons bij elkaar, dat wel. Maar de meesten in onze club, enfin, de meesten schrijven ook.

Reither keek weer langs zijn lichaam omlaag. Dat hij daar op zijn sokken stond, maakte geen al te beste indruk, anderzijds hoefde hij voor haar ook niet goed voor de dag te komen; hij moest juist op een beleefde manier van haar af zien te komen. Dan is leesclub dus een misleidende naam?

Laten we zeggen: een niet volledige naam. En het schrijven gebeurt in stilte, wat ik u natuurlijk niet hoeft te vertellen – de uitgeverij die u had, is opgeheven? Een woord dat haar niet gemakkelijk over de lippen kwam, opgeheven, en in plaats van over haar armen te blijven wrijven, hield ze haar handen voor haar gezicht, heel volwassen, rijpe handen, vond hij, al kunnen handen niet rijp zijn, niet echt, alleen in de taal. Ik heb in de hoofdstad een hoedenzaak gehad, zei ze, ook opgeheven. Er kwamen steeds minder gezichten voor mijn hoeden. Hebt u een hoed?

Alleen een wollen muts, antwoordde Reither. Tegen de wind in het dal. Wist u dat de steeds meer om zich heen grijpende wens om je eigen naam niet alleen op je voordeur maar ook op de kaft van een boek te zien de dood voor het goede boek betekent?

De voormalige eigenares van een hoedenzaak sloot haar ogen, hoewel ze hem tegelijkertijd nog steeds leek aan te kijken. Toch schrijven wij allemaal, zei ze. En wat we missen is iemand die naar een bladzijde luistert en dan zegt dat het wel iets kan worden. Of tenminste waarderend knikt. Of zo stilletjes met zijn hoofd schudt dat je het eens en voor altijd opgeeft.

En bij die iemand denkt u aan mij?

Aan wie anders. En u rookt dus zonder filter.

Ja, altijd al.

Als u mij binnenvroeg, zou ik er eentje meeroken. Hoewel ik gestopt ben sinds ik hier woon.

Dan moet u dat ook zo houden.

Is dat uw laatste woord?

Weet ik veel, zei Reither. Bovendien zie ik niets in lange dialogen. Ook in boeken heb ik er nooit van gehouden. Je vindt ze meestal bij luie vertellers.

Maar u en ik, wij zitten hier niet in een boek. Wij staan in uw deuropening.

Nee, alleen u. Ik sta binnen. Tenzij u ook binnenkomt. En we er eentje opsteken.

Even binnenkomt, had hij beter kunnen zeggen, voor een glaasje en die ene sigaret – Reither deed de deur dicht achter de bezoeker, want dat was ze nu ongetwijfeld, en schoof de doos wijn opzij. Na u, zei hij weloverwogen. En terwijl de voormalige eigenares van een hoedenzaak de woonkamer al in liep, stond hij in de gang bij de kapstok nog voor de spiegel. Het overhemd met de borstzakjes droeg hij ook op de ingelijste foto, een onverwoestbaar kledingstuk, en eigenlijk was hij ook nog dezelfde man als op de foto, geen grammetje vet, slungelachtig, met een misleidende warme glans in zijn ogen, een krachtig voorhoofd en voor zijn leeftijd uitdagend dik haar, dat lang de kleur had gehad van hars, nu van tabak en as, nog steeds ongekamd, alleen naar achteren gestreken, en altijd zelf geknipt. En gelukkig had hij zich tussen de middag nog geschoren – niets ergers dan mannen met grijze stoppels. De sigaretten moesten op tafel liggen, riep hij, alsof hij thuis was gekomen met een vriendin die rookte.

En toen stond ze ook al bij de tafel in haar lichte jurk, zelfs met het pakje in haar hand, hij pakte het van haar aan en schudde er twee sigaretten half uit. Ze nam er een en hij gaf haar een vuurtje, een handeling die hij gemist had; daarna stak hij ook de andere sigaret aan. Rokers waren mensen die niet meteen wilden praten, maar eerst nadachten en hun kleine pantomime opvoerden. Zij bijvoorbeeld, de bezoeker, nam tamelijk behoedzaam een trekje, blies de rook uit door haar neus en haalde met haar tanden een kruimel tabak van haar onderlip; ze nam nog een trekje en keek

naar de boeken op tafel, ook naar dat met de vlekken. Pas daarna zei ze iets, met haar hand met de sigaret boven de asbak. Uw naam weet ik natuurlijk, zei ze, de mijne is nog eenvoudiger. Palm. Leonie. Maar als we ons in het boek bevonden waar u het net over had, zou ik Leonie afraden. Het is zo'n naam die smeekt om sympathie, daar moet je mee uitkijken. Alleen Palm zou beter zijn. Bijvoorbeeld: Palm stond op een avond bij hem voor de deur en hij stelde haar voor binnen te komen en een sigaret te roken.

Reither haalde nog een glas. We zouden het over mijn rol in uw club hebben, zei hij, maar toen had de bezoeker haar hand al uitgestoken naar het boek waar hij niets op had moeten zetten. Ze streek met haar duim over de vlekken, een duim zoals je die bij vrouwen graag ziet, slank maar niet knokig, de nagel ovaal, met kleurloze nagellak. Ze legde het boekje weer op tafel, wat verder van de fles wijn af. Zo kom je hier de zondag door, hè, je leest, je slaapt, je leest weer, je gaat een uurtje wandelen en daarna lees je je boek uit. Waar koopt u uw wijn?

Waar de druiven groeien – Reither hield het nieuwe glas in het schijnsel van de leeslamp waarvan hij geen afscheid had kunnen nemen; zijn licht had al die jaren duizenden en duizenden bladzijden beschenen, waarvan er maar weinig goed genoeg waren voor een boek dat langer zou leven dan deze lamp. Het glas was schoon en hij schonk in; natuurlijk was het beter geweest te vragen of ze een glas wijn wilde, en nog beter of hij haar iets mocht aanbieden en wat dan. Hij zette het glas op tafel en pakte het zijne, en ze hadden nu met elkaar kunnen toosten, wat altijd rustgevend werkt, maar de bezoeker pakte het boekje weer en sloeg het open op de eerste bladzijde. Wat vindt u van zo'n begin? Ze hield het boek een eindje van zich af en las de eerste bladzijde voor, het kostte Reither moeite haar te volgen, hij luisterde naar haar stem. Het ging in elk geval over een jonge vrouw die waarschijnlijk uit liefdesverdriet 's nachts in de ijzige kou dronken bij een meer in een bos ging liggen en doodvroor. Dat soort dingen had hij voortdurend op zijn bureau

gekregen, het meeste stuitend. Alleen was in dit geval de moeder van de jonge vrouw nog op de dag van de begrafenis 's avonds op dezelfde plek gaan liggen om zich in haar dochter te verplaatsen, die variant kende hij nog niet. Ze kleedde zich zelfs uit, maar ook gauw weer aan, om niet ook nog dood te vriezen, en ze liep door het bos in de richting van de weg; echt geluisterd had hij pas bij de laatste zin – ze bewoog zich voort alsof haar lichaam elk moment uit elkaar kon vallen.

Heb ik te snel gelezen?

Nee, hoor, zei Reither. Hij nam een slok en eindelijk pakte ook zij haar glas, knikte even naar hem en bracht het naar haar mond. Ze wilde dus iets van hem horen over het boek zonder titel, misschien was het een test om te kijken of hij wel geschikt was voor haar club. Hoe smaakt de wijn uit Apulië? Niet zo'n handige afleidingsmanoeuvre, maar ze trok waarderend haar wenkbrauwen op, waarna zich een gesprek over wijn ontwikkelde, zo'n gesprek dat anders al op zijn zenuwen werkte als hij er alleen maar over hoefde te lezen. Uw club heeft geen mannelijke deelnemers? Reither liep naar de leesfauteuil, het meubelstuk dat bij de leeslamp hoorde of omgekeerd, een koppel dat je niet uit elkaar mocht halen, ook al nam het veel plaats in. De stoel was in elk geval heel comfortabel, precies goed voor zijn vrouwelijke gast. Nee, zei de bezoeker, we hebben geen mannelijke deelnemers.

Reither trok de fauteuil een stukje naar de tafel en streek de bekleding glad. Hoeveel avonden had hij niet in deze stoel doorgebracht met een of ander debuut op schoot, wachtend op het moment waarop het verhaal op een dood spoor belandde of onverteerbaar werd, maar soms ook, als het goed was begonnen, vol bezorgdheid of het ook zo zou doorgaan. En telkens weer zijn verbazing wanneer een schrijver of schrijfster uiteindelijk naar de uitgeverij kwam en het werk niet paste bij een gezicht, een stem, een manier van doen, wanneer hij zich bij het lezen een beeld had gevormd dat tegelijk voor een deel blindheid was, de blindheid van de uitgever voor het

gewone aan de schrijver, zijn hobby's, zijn pleziertjes, maar ook de probleempjes van alledag, een hoestende kat, de kapotte verwarming, de verloren voetbalwedstrijd. Ga zitten, zei hij, en de bezoeker nam met het glas in haar hand plaats in de stoel, sloeg haar benen over elkaar en trok haar jurk over de bovenste knie. Vijf minuten, zei ze, het is al laat. Of wanneer gaat u onder de wol?

Onder de wol, een uitdrukking die hem verraste, die je niet vaak meer hoorde, laat staan las, in nieuwe boeken eigenlijk nooit meer, alsof de schrijvers geen slaap nodig hadden of geen bed bezaten en hooguit uitrustten op isolatiematjes, terwijl hun gespannen gedachten woorden en zinnen produceerden, even gejaagd als de muziek in de clubs waar dat soort mensen zich thuis voelde. Onder de wol? Laat, zei Reither, en onder de wol liggen is niet hetzelfde als slapen. Dus u vindt uw naam niet geschikt voor in een boek?

Leonie Palm – de naam had zich meteen in hem vastgezet als een mooi, eenvoudig eerste zinnetje – gebaarde om de asbak en hij liep ermee naar de stoel, ze drukte haar half opgerookte sigaret uit. Een naam wordt je gegeven, zei ze. Ik had de mijne liever zelf gekozen. En die wijn uit Apulië vind ik lekker. Ik ben daar helaas nog nooit geweest. U? Ze vroeg het als het ware terloops en het was geen vraag om de conversatie af te ronden, eerder om die op gang te brengen, om er een gesprek van te maken. Afgelopen zomer nog, zei hij. Voor het laatst.

Waarom, was het er niet mooi?

O, jawel – Reither vroeg zich af waar hij het beste kon gaan zitten, misschien op het voetenbankje voor de fauteuil of op een van de eetkamerstoelen, die hij dan wel eerst dichterbij de fauteuil moest zetten, en de vraag was hoe dicht met het oog op de afgesproken vijf minuten, die eigenlijk allang om waren. Maar alles wat mooi is, gebeurt nu eenmaal ooit voor het laatst, zei hij. En wanneer dat is, kun je het beste zelf bepalen.

Hoe heette het laatste boek dat u hebt uitgegeven? Hij pakte de sigaretten en de aansteker van de tafel, de wijn en zijn glas. Het

heette *Tot nader order onsterfelijk*. Korte verhalen. Wel in elk verhaal dezelfde twee hoofdpersonen.

Een stel?

Nee, geen stel. Een man en een vrouw. Ze zeggen u tegen elkaar. Jij zeggen betekent alleen iets als je eerst u hebt gezegd. Die sigaret smaakte u niet? Reither keek naar de asbak, naar de lange peuk tussen de korte, waarvan het papier aan één kant nog nat was van haar lippen. Ik ben het niet meer gewend, zei bezoekerster Palm met haar benen nog altijd over elkaar, alsof vijf minuten voor haar niet meer dan een zegswijze was. Ik had niet op een sigaret gerekend. Maar als ons niets onverwachts meer overkomt, zijn we dood. Wat mij vandaag overkwam, is dat de deur naar de openhaardkamer openstond toen ik op weg was naar het Italiaanse restaurant en dat ik tot in de hoek met de boeken kon kijken – u pakte juist op dat moment een boek. En wat u vandaag overkwam, is dat ik hier zit, nietwaar?

Het is maar hoe je het bekijkt, zei Reither. Nog eens een reis zal me in elk geval niet zo gauw meer overkomen, ik heb mijn auto verkocht. Wilt u koffie? Of zal ik nog een fles wijn openmaken? Hij stak een sigaret op en haalde de laatste fles Apulische rode wijn, eigenlijk bestemd voor dagelijks gebruik, niet voor een speciale gelegenheid, maar die gelegenheid was er nu toch en er bestond zelfs een woord voor, dat net als zoveel andere woorden steeds meer een schaduwbestaan leidde: damesbezoek. Hij zette de fles op tafel en legde de kurkentrekker ernaast. Het heette damesbezoek toen hij als stagiair in een boekhandel werkte, eerst bij Cobet in Frankfurt, inmiddels allang een juwelierszaak, later bij Wetzstein in Freiburg, tegenwoordig nog steeds een juweel voor de geest, een van de laatste, en overal waar hij op kamers woonde, was damesbezoek verboden. Hij pakte de asbak van de vloer en ging op het voetenbankje zitten. Je kunt natuurlijk ook altijd een auto huren, zei hij. Maar waar moet je naartoe als je al het moois al gezien hebt? Soms ben ik jaloers op onze Eritrese. Zij valt zelfs hier in dit dal van de ene verbazing in de andere.

Vindt u haar aardig?

Iedereen vindt Aster aardig.

En de Bulgaarse?

Ik denk dat vrouwen haar niet mogen. Omdat ze merken dat mannen ervan dromen met haar naar bed te gaan.

Droomt u daar ook van?

Nee, ze praat te veel. Alles wat ik over Aster weet, weet ik van haar. Hoe dramatisch de vlucht over zee was, alsof ze in haar glitterkleren bij haar in de boot zat. Of op pumps mee door de woestijn liep en ondertussen het vreselijkste werk deed om de mensensmokkelaar te betalen. Bovendien heeft ze een kapstersnaam.

Marina? Daar valt mee te leven. Ze heeft vandaag de tweede dienst, ik heb haar net zien lopen, met haar laarsjes en haar bontmuts. En uw muts, wat is dat er voor een? De voormalige eigenares van een hoedenzaak legde haar handen op haar knie, waardoor ze vanzelf wat naar voren boog, en ze hield haar hoofd een beetje schuin – een bijna intiem tafereel, man en vrouw op de late avond, zij misschien met haar nagels bezig, hij met het uitzoeken van oude foto's, af en toe valt er een vredig woord; Reither drukte zijn sigaret uit. Hij stond op van het voetenbankje, liep weer naar de gang, pakte de muts van gewone zwarte wol, schoof hem over zijn hand en liep terug naar de woonkamer, waar de fauteuil nu leeg was. Palm stond voor het grote raam, zag hem in de ruit en draaide zich om. Mag ik, zei ze en ze pakte de muts. Ze keurde het breiwerk, de elasticiteit, ze hield hem omhoog om de snit te bekijken, ze zei tja en legde de muts naast het boek met de vlekken op het omslag. Wilt u dat ik ga?

We kunnen er nog eentje roken.

Alleen als u het raam openzet.

En Reither zette het raam open, hoewel hij de rook minder erg vond dan de kou; hij haalde de sigaretten en de asbak en zag dat hij nog steeds op sokken liep, hij trok ze uit en stopte ze in

zijn broekzak. Nu liepen ze allebei op blote voeten, al had zij nog wel haar libelleschoentjes aan en was ze daardoor lichtjes in het voordeel. Had u ook zulke mutsen in uw assortiment? Hij schudde twee sigaretten uit het pakje, ze pakte er een, hij gaf haar vuur, met zijn hand om het vlammetje omdat het tochtte, en Palm hield haar hand er beschermend bij. Nee, zei ze, niet van wol. Alleen van zijde, van kasjmier, van kalfsleer. Hebt u nooit een hoed gehad?

Een keer een panama, gekregen van een vrouw.

En is die vrouw er nog?

Ja, ik weet alleen niet waar.

En de hoed?

De hoed was een cadeautje voordat het uitging. Daarna wilde ik hem niet meer dragen. Later heb ik hem meegegeven met een kledinginzameling, vast de enige panamahoed die daar ooit is beland. Krijgt u het niet koud in die jurk? Reither stak zijn eigen sigaret aan, hij stond nu naast haar voor het raam. Ze keken uit op een flauwe helling met oude sneeuw, wat meer naar opzij op een stuk van het parkeerterrein van het complex, vier, vijf auto's, een ervan met een wit laagje. Die muts, zei hij, was een cadeautje van dezelfde vrouw, helemaal in het begin, dat was in de winter. En toen ze me de hoed gaf, was het zomer, onze laatste. Daarna ging ze weg.

Waarom? Ze vroeg het zachtjes, bijna terwijl ze inhaleerde, en Reither keek naar zijn blote voeten, die iets zomers hadden, ook al was de lucht die door het raam kwam ijskoud. Waarom – moet ik antwoord geven? Ik kijk niet graag terug.

Maar komt dat niet in de meeste goede boeken voor, dat iemand terugkijkt?

Ja, maar zoals u zelf al zei: we bevinden ons niet in een boek. Mag het raam weer dicht? Hij gooide de sigaret in de sneeuw en wilde zijn hand op de raamklink leggen, maar daar lag haar hand al, hij kon de zijne nog net terugtrekken, en alsof die nabijheid hem onder

druk zette, zei hij: ze heette Christine. En die zomer – hij wilde stoppen, maar daarvoor had hij eigenlijk al te veel gezegd –, ze was toen zwanger, bijna drie maanden.

En daarom ga je uit elkaar?

Nee, maar de avond daarvoor hadden we besloten dat we het kind niet wilden. Het paste niet in haar leven en ook niet in het mijne.

Zoiets kun je gewoon besluiten?

Ja, met twee tegen nul stemmen, het kind had immers nog geen inspraak. En daarom ging Christine weg, halsoverkop. Ze vond het afschuwelijk dat wij het leven dat in haar buik groeide hadden weggestemd. Ze vond ook zichzelf als vrouw aan mijn zijde afschuwelijk en keerde die persoon de rug toe. Hebben we er nu genoeg over gepraat?

Zijn bezoekerster hield een hand tegen haar wang, alsof er voor het raam een ongeluk was gebeurd; ze droeg geen sieraden, geen ringen, geen halsketting, geen armband, maar had in plaats daarvan vlekjes op haar hand, als een ontworpen dessin. En ze droeg bijna geen make-up, dat viel hem ook op, alleen wat oogschaduw. Goed, laten we het over iets anders hebben, zei ze en ze deed het raam dicht. Ik ken het boek dat u hebt meegenomen. Een moeder schrijft over haar dochter, die zich als kind al reddeloos verloren voelde, niet pas als volwassene, en die in een winternacht dronken bij een meer ging liggen, om te vergeten, niet om dood te vriezen, maar dat kwam in de praktijk op hetzelfde neer. En de moeder vertelt daarover, om zichzelf te troosten, neem ik aan. Het verhaal kent geen vader, die heeft al vroeg de benen genomen, de dochter is nog maar zestien als ze nachtenlang wegblijft, ze rookt en drinkt. En de moeder vraagt maar steeds: Waar was je? Of als ze haar dochter aan de telefoon heeft: Waar ben je? In plaats van ook maar één keer te vragen: Wie ben je? Daarna wordt de dochter ouder, werkt bij een advocaat en de moeder blijft haar zoeken. Tot ze haar dochter in stilte vraagt te blijven waar ze is. En veel te laat ontdekt wat ze was, wie ze was.

Vijf jaar de minnares van de advocaat, tot die terugkeerde naar zijn saai huwelijk.

Reither drukte de raamklink wat verder aan. Zulke verhalen gingen bij mij met drie regels terug – Past helaas niet in ons fonds, maar probeert u het ook eens ergens anders, met vriendelijke groet. Wilt u nu koffie?

Graag, zei Palm en hij liep naar zijn keuken en waste een espressopotje af waarin nog een restje van 's middags zat, hij waste ook een kopje af dat hier nog door niemand was gebruikt. Toen het water kookte, klonk er klokgelui. Het kwam van het kerkje bij de Rietberg-begraafplaats achter de flauwe helling, een tamelijk volmaakte plek, als je dan toch moest sterven en ergens moest liggen. De klok sloeg elf keer. Wegstervende klanken. Kan ik soms helpen? Leonie Palm – een naam die er ineens was, als een opmaat naar iets groots, een paukenslag, allesbehalve een wegstervend geluid – pakte de theedoek en hij gaf haar het kopje, vooruit dan maar, dat mocht ze wel afdrogen; hij vulde het potje met water, deed koffie in het filterbakje, schroefde de twee delen op elkaar en zette de pot op het fornuis; als je niet meer wist hoe het verder moest, was het altijd het beste om iets met je handen te doen. Dat boek, zei hij, ik heb er helaas een druppel wijn op laten vallen en op dat opgeruwde papier krijg je zo'n vlek niet weg. Bij een gelamineerd omslag zou je er niets meer van zien.

Ik denk niet dat het de schrijfster iets zou kunnen schelen, ze klinkt niet als iemand die last heeft van een vlek op haar boek. Drinkt u 's avonds laat altijd koffie? Zijn keukenhulp zocht een plek voor het afgedroogde kopje en zag de ingelijste foto die nog steeds rondslingerde en die hij had moeten opruimen. Hoe oud was u daar? Ze tikte met haar vinger op de foto, op zijn hoofd, en hij rekende even, hoewel hij het wist, drieënveertig. Begin veertig, zei hij, en die benen zijn van de vrouw die kort daarna verdween. Ik rook, zoals u ziet, dat is niet veranderd. Wilt u een koekje bij de koffie? Reither haalde uit de broodtrommel de zak koekjes die mevrouw

Kressnitz hem bij het afscheid op het centraal station in Frankfurt nog had toegestopt. Hij legde er een paar op een schaalte en liet de bezoeker eraan ruiken; er vielen wat losgeraakte haren over haar voorhoofd, die hij graag naar achteren had gestreken. Ze pakte een koekje, brak het doormidden en stak hem de helft toe, hij pakte het stukje aan en stopte het in zijn mond, zij at de andere helft op en keek hem aan terwijl ze kauwde. Of hij, Reither, keek Palm aan, die naar hem keek terwijl hij kauwde – vanaf een bepaalde afstand weet je niet goed meer wie eigenlijk wie aankijkt, alsof de blikken in elkaar overlopen als de kleuren op een aquarel. Hij was ook niet verbaasd toen ze bijna tegelijkertijd iets zeiden, nog met kruimels in hun mond, zij zei, wat apart zoals we hier nu staan, en hij zei met een hand in zijn haar, wat er op een zondagavond niet allemaal kan gebeuren, en de twee wats overlaptten elkaar; het enige wat hem verbaasde, was dat er desondanks nog tijd verstreek – de klok bij de Rietberg sloeg halftwaalf, twee klanken die leken te worden afgebroken, en de bezoeker pakte het schaalte uit zijn hand en bracht het naar de tafel, dus zou hij voor de koffie moeten zorgen. Reither liep naar het fornuis – dit was geen damesbezoek, dit was iets heel anders, hij vond er geen woord voor, en misschien bestond dat ook niet. Palm kwam terug in de keuken, met de sigaretten, de aansteker, de asbak. Die moest geleegd worden, zei ze, en hij wees haar de vuilnisemmer, ze gooide er de peuken in, en terwijl ze nog gebogen stond, vroeg ze of ze ook een heel persoonlijke vraag mocht stellen, en hij bromde ja, vooral omdat ze tot nu toe nauwelijks andere vragen had gesteld, ze draaide zich om. Het kind dat met nul tegen twee aan het kortste eind trok, wat voor kind zou dat geworden zijn?

Reither tilde het deksel van het espressopotje, de koffie pruttelde al; het was het soort vraag dat ook Christine graag stelde, wat hij zonder boeken van zijn leven gemaakt zou hebben, wat er sowieso allemaal anders had kunnen lopen, met hem, met haar – ze was actrice, het laatst in Ulm, dronk alleen koffie en sliep

nauwelijks, rookte, stelde vragen over de zin van het leven en raakte zwanger toen ze bijna veertig was. Een meisje, zei hij, en Palm pakte een sigaret en stak hem zelf aan. Op die foto ziet u eruit alsof u een jongetje hebt verloren. Alsof u in plaats van dat jongetje staat te knutselen. Gaf u ook kinderboeken uit? Ze tikte de as af, hoewel er nog bijna geen as was, en Reither pakte het potje van het fornuis. Nee, zei hij. En in het winkeltje dat bij mijn uitgeverij hoorde, lagen ook geen kinderboeken. Er lagen ook geen zelfhulpboeken, geen reisgidsen en geen kookboeken. En al helemaal geen misdaadromans. Zoals er in uw hoedenzaak geen wollen mutsen lagen.

Zijn bezoeker nam het espressopotje van hem over, pakte een onderzetter en liep naar de tafel. Met zo'n concept redt een boekhandel het niet. Ik ben met mijn hoedenzaak tenminste nog stukgelopen op de tijd waarin we leven. De mensen hebben ontdekt dat hun gezicht te leeg is voor een hoed. Alleen de Chinezen zien het anders. Ik heb mijn hele voorraad in één keer aan een Chinees kunnen verkopen, dat leverde genoeg op voor een oude auto. Daarna heb ik ook mijn huis nog verkocht, dat leverde genoeg op om hier te kunnen wonen. De auto kun je zelfs zien als je uit het raam kijkt, een kleine BMW cabrio, driedeurs. Donkerblauw, beige bekleding, zwarte kap. En eigenlijk ook rijklaar.

Terwijl hij al zo lang in de kou stond? Reither bracht twee kopjes met bijbehorend schoteltje naar de tafel, zijn hele koffieservies, hij voelde plotseling een steek in zijn hart, net als bij zijn laatste bioscoopbezoek, nog in de stad, toen in de aftiteling van de film bij de nasynchronisatiestemmen totaal onverwachts de naam van Christine opdook. Wilt u suiker? Hij had helemaal geen suiker, maar Leonie Palm maakte ook meteen een afwijzend gebaar. De conciërge heeft er een keer een eindje mee gereden, zei ze. De sneeuw moet eraf, dat is alles. En de koppeling is niet zo best meer. Daar staat tegenover dat de radio nog een cassettespeler heeft, zodat ik naar mijn oeroude bandjes kan luisteren. Het open dak werkt ook nog,

automatisch zelfs. Hebt u weleens in een auto met een open dak gereden?

Nee, zei Reither. En u hebt vandaag de voorkeur aan de zomer gegeven, voor mij soms? Hij schonk de kopjes vol en de bezoekerster met de cabriolet pakte een van de twee stoelen, op haar wangen het begin van een blos. Ze bracht het kopje naar haar mond, maar dronk nog niet, ze ging alleen met de porseleinen rand langs haar lippen. Nee, voor mezelf. Ik hou van deze jurk en ik hou van deze schoenen. En u leek me iemand die de verwarming hoog zet. Hebt u een beetje verstand van auto's?

Reither liep naar het raam dat ze net hadden dichtgedaan en keek naar het parkeerterrein, de auto met het laagje sneeuw op het dak was de hare. Ik kan bougies vervangen, banden wisselen, waarom? Hij liep weer naar de tafel en ging op de andere stoel zitten. Waarom? De eigenares van de auto zette haar kopje neer. Och, ik dacht dat we misschien een proefritje konden maken.

Een proefrit – Reither schonk haar kopje bij –, die maak je als je een auto wilt kopen, maar ik hoef geen auto. We zouden wel een uitstapje kunnen maken, morgen naar de Achensee. En als we een beetje gek doen, hoeven we niet tot morgen te wachten.

Dan is een heel klein beetje gek doen al genoeg, want het is zo morgen, luister maar. Palm hield een vinger achter haar oor en toen hoorde hij het alsof die vinger achter zijn oor lag – van het kerkje bij de Rietberg kwamen de laatste klokslagen van een reeks van twaalf. Nu was het nog zondag, dadelijk was het maandag, ook al brak de dag voorlopig alleen op de kalender aan. Maar hij brak aan. Reither nipte van zijn koffie. En toen gaf hij zich over aan het kalendertrucje dat het vandaag al morgen was en je eigenlijk helemaal niet gek hoefde te zijn om in een auto te stappen en een tochtje te maken. De koppeling werkt wel?

Je moet hem alleen stevig intrappen. Eerst nog een sigaret? Ze hield haar hand op en hij legde er een sigaret in, die ze tussen haar lippen stak, hij gaf haar vuur, ze hield haar hand beschermend om

het vlammetje, hoewel het raam niet openstond, en hij zijn hand beschermend om de hare, hoewel de sigaret al brandde – het oude, stilzwijgende gebaar. Daarna stak hij er zelf een op en keek naar de vrouw die samen met hem in het donker een autorit wilde maken. Wat let ons, zei hij.